

МАТВЄЄВА Т. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії держави
і права України та зарубіжних країн
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 340.15(38)

ПРАВО СТАРОДАВНІХ АФІН

Стаття присвячена демократичній державно-правовій системі Стародавніх Афін, що створила республіканський державний лад із розподілом на три гілки влади: Народні збори (парламент, законодавчий орган влади), Рада 500 – уряд країни (виконавча влада), Ареопаг, який здійснював судові функції, та Гелієя (суд присяжних). Право Афін створило культуру, в тому числі політичну, правову, що стала школою демократії для майбутніх поколінь.

Ключові слова: *Стародавні Афіни, Народні збори, атимія, правовий статус жінок Стародавньої Греції, судовий процес, Гелієя.*

Статья посвящена демократической государственной правовой системе Древних Афин, которая образовала республиканский государственный строй с распределением на три ветви власти: Народное собрание (парламент, законодательный орган), Рада 500 – правительство страны (исполнительная власть), Ареопаг, который осуществлял судебные функции, и Гелиея (суд присяжных). Право Афин создало культуру, в том числе политическую, правовую, ставшую школой демократии для будущих поколений.

Ключевые слова: *Древние Афины, Народное собрание, атимия, правовой статус женщин Древних Афин, судебный процесс, Гелиея.*

The article deals analysis of Athenian democratic state legal system has created a republican system broken down into three branches the National Assembly (Parliament, the legislative body of government) Council of 500 – the government (executive). Areopagus – exercised judicial functions and Gelieya (jury). Law of Athens created a culture, including political, became the shool of democracy for future generations.

Key words: *Athenian democracy, political system, the National Assembly, Council of 500, Areopagus, Gelieya.*

Вступ. Щоб сучасному українському суспільству дізнатися, куди і в якому напрямку йти у своєму розвитку, необхідно знати та вивчати найкращі демократичні приклади розвитку європейської цивілізації та всього людського суспільства.

Словом «античні» називали Стародавню Грецію і Стародавній Рим. Античний світ – це особливий тип історії, який складається в умовах розвиненого громадянського суспільства, коли воно домінує над державою. Характерною основою античної цивілізації є господарський порядок, заснований на приватногосподарських відносинах. Суспільство й особливості в Давній Греції мають економічний та політичний суверенітет; особливості володіє великими ступенями свободи, є історично більш активною і тому створює високу гуманістичну культуру і загалом цивілізацію.

Постановка завдання. На це орієнтована і побудова сучасного українського суспільства (побудова демократичної держави, приватна власність поруч із державною, повага до прав людини та інше), тому автор статті зайнявся дослідженням історії держави та права Стародавньої Греції на прикладі права Афін.

Результати дослідження. Дослідження цієї теми має давню історію. Одні з найперших її дослідження запропонував французький філософ-просвітник 18 століття Ж.А. Кондорсе, який вважав, що в основу розвитку цього періоду було покладено успіхи людського розуму. Нестандартними поглядами на розвиток цього періоду вирізняється теорія «локальних цивілізацій» англійського історика А. Дж. Тойнбі; засновника «стадій економічного розвитку» американського економіста У. Ростоу.

Відомі підручники з історії держави та права зарубіжних країн К.І. Батира, К.Г. Федорова, які вважають Афінську державу та право класичним зразком давньої демократії, заснованої на античному засобі виробництва; деякі права громадян покладені в Декларацію прав людини і громадянина Французької буржуазної революції 1789 року. Суттєві зміни в порівнянні із цими підручниками здійснили Б.Й. Тищик, Н.О. Крашеннікіова й О.О. Жидков у новому виданні. Авторами враховувалася та обставина, що еволюція стародавніх і середньовічних суспільств Сходу йшла особливим цивілізаційним шляхом, що відрізняє його від розвитку рабовласницьких суспільств і феодальних суспільств Заходу. Антична історія, антична держава і право – основа європейської історії та європейської цивілізації. Для сучасного європейця античність – школа політики, сучасної державності, школа демократії та тиранії, школа права; навіть в азійських культурах є вкраплення «античного духу».

В епоху античності право не відразу досягло зрілості й досконалості. Затвердження в Стародавній Греції полісної системи мало результатом активізацію правотворчої діяльності та її поступове звільнення від релігійно-міфологічної оболонки. Найдавнішим джерелом права в Афінах був неписаний звичай, тлумачення якого нерідко довільно здійснювалося світською або жрецькою аристократією. З розкладом родоплемінної організації на зміну звичаю прийшов закон, який мав світський характер і був виражений у письмовій формі. Право в античному світі, таким чином, з'являється у своєму чистому вигляді як авторитетний і обов'язковий регулювальник полісного життя, позбавлений релігійної сили.

Визнання законодавства, а не звичаю, як основної форми правотворчості супроводжувалося кодифікацією. Найдавнішою систематизацією афінського права вважаються закони Драконта (621 р. до н.е.). Вони санкціонували ряд релігійних установ та норм звичаєвого права, які втілювалися в судову практику. Закони відрізнялися жорстокими покараннями. Так, смертна кара передбачалася не тільки за святотатство чи навмисне вбивство (ненавмисне вбивство каралося вигнанням з полісу), але і за крадіжку овочів, плодів, предметів вжитку і навіть небажання працювати і лінощі. Але такий пережиток родового устрою, як кровна помста, був заборонений. Після смертної кари йшли тілесні покарання, штрафи, безчестя. Було встановлено різницю між випадковим та навмисним вбивством. Справи про навмисне вбивство розглядалися в ареопазі, випадковим вбивством займалася колегія ефетів, яка вважала, що винний міг уникнути покарання, якщо б згодився піти у вигнання або відкупитись у рідних убитого.

Солон скасував закони Драконта, за винятком декількох постанов про вбивство. Його можна вважати ініціатором проведення всеосяжної кодифікації афінського права, бо саме Солону можна приписати два важливі моменти афінської демократії: проголошення рівності перед законом – ісономія і створення народного суду – Гелієї, яка, творячи судовиробництво, мала право кожний раз утворювати нову правову норму, керуючись тільки правовим переконанням. Від законів відрізнялися прийняті Народним зібранням псефізми – постанови, що стосувалися окремих патріциїв чи плебеїв. До того ж, кожний поліс мав власне право, яке багато в чому відрізнялося від права інших міст. Судові вироки виносилися тільки на основі місцевого права. Але основні інститути цивільного та кримінального права в Афінах не були розроблені так повно, як у Стародавньому Римі, вагому частину законодавства складали неписані звичаї. Суворе дотримання закону вважалося необхідним елементом демократії в Афінах.

Публікувалися закони на спеціальних кам'яних стелах або таблицях, що зберігалися в будинку місцевого управління. Саме тоді з'являються в Греції професіональні юристи, бо виникла потреба в людях, які б знали право всіх її основних полісів [2, с. 47].

ЦИВІЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО. В афінському праві не склалося уяви про права приватного власника, подібних до римських. Воно не знало чіткої відмінності між речами: майно ділилося на нерухоме (земля) та рухоме (гроші, раби, худоба). Серед речових прав були відомі власність і володіння, бо основною формою власності в Афінах спочатку виступала общинна власність – приватна власність вважалася похідною від державної. Так закріпилася уява, що приватна власність веде своє походження від державної, а державна існувала у формі приватної. Навіть остаточно затверджена з часів Солона приватна власність носила відбитки колишніх колективістських уявлень про спільність майна і вважалася наданою державою. Щорічно архонти, вступаючи в посаду, оголошували про збереження за громадянами майна, що їм належало.

Під володінням розуміли фактичне панування над майном із правом його використання, а право власності – володіння з правом розпорядження. Власником нерухомих речей міг бути тільки афінський громадянин, а чужоземець – лише після одержання спеціального дозволу. Приватні власники обкладалися достатньо значними повинностями (літургіями, хорегіями) в інтересах суспільства, в разі надзвичайних обставин проводилися експропріації частини їх майна. Але афінське право охороняло приватну власність посиленими заходами – навіть крадіжка каралася, як правило, смертною карою. Колективна власність пануючого класу мала обмежене розповсюдження, до неї відносилось майно храмів, державні маєтки, рудники та прибутки з них, утворювався військовий флот [3, с. 72]. Поруч із державними землями, які здавалися в оренду, існували суспільні землі місцевих територій – філ і демів.

Набути власність можна було первинним способом (коли річ раніше не була чиясь власністю) або похідним способом – через публічні угоди. Широке розповсюдження отримали грошові відносини, особливо лихварство, що дозволяло накопичувати великі статки.

ЗОВОВ'ЯЗАЛЬНЕ ПРАВО. Найбільш детально в праві Афін були розроблені зобов'язальні відносини. Розрізняли зобов'язання з договорів і зобов'язання з делікту – спричинення шкоди, тобто вільні і примусові зобов'язання. Основою виникнення договорів вважалася угода сторін, що не вимагала особливої формальності. Найважливіші угоди укладалися в письмовій формі; залежно від характеру договору документ підписувався обома сторонами (договір купівлі-продажу) або однією зобов'язаною стороною (договір займа); з'явився інститут свідків. До реформи Солона невиконання договірних зобов'язань тягло за собою особисту відповідальність боржника – боргове рабство.

Виконання договору забезпечувалося завдатком, поручництвом третіх осіб і заставою (до реформ Солона договір займа забезпечувався і самозакладом боржника). Завдатком називалася сума, яку виплачувала одна сторона іншій на підтвердження укладеного договору; якщо від виконання договору відмовлявся покупець, він втрачав свій завдаток, а якщо продавець – повертав подвійну суму завдатка. У заставу боржник міг давати рухомі або нерухомі речі. Прибутки від рухомої речі кредитор присвоював собі як відсотки за позичене. У випадку поручництва третя особа брала на себе відповідальність за своєчасну сплату боргу боржником. Особливе значення в історії Афін мала застава землі – іпотека. Закладена земля залишалася у володінні і користуванні боржника, який тільки не мав права нею розпоряджатися. У випадку невиконання боржником зобов'язання закладена земля переходила до кредитора, який міг її продати.

Найбільш розповсюдженим із договорів була купівля-продаж у формі простої угоди сторін. Предметом наймання були як рухомі речі (в тому числі раби), так і нерухомі речі; метеки, які, як іноземці, не мали чи мали обмежене право купувати нерухомість, укладали окремі угоди. У випадку несвоєчасної сплати орендної плати недобросовісним наймачем власник через суд міг перервати право оренди. Договори особистого найма укладалися для надання різних кваліфікованих угод лікаря, будівельника тощо. Відомим в Афінах був договір товариства – торгового, релігійного, товариства музикантів. Доходи та збитки товариства розподілялися між його учасниками.

Договір позики, в тому числі в лихварів (трапезитів), відбувався під великі проценти – 20%. У випадку невчасної сплати відсотків практикувалося нарахування відсотків на відсотки [1, с. 38]. Якщо боржник не повертав взятє в позику майно у вказаний в договорі строк, кредитор самостійно міг задовольнити свої претензії за рахунок майна боржника (ніби судове рішення відбулося).

В Афінах існував договір зберігання речей – поклажа. За цим договором одна сторона віддавала іншій на безоплатне зберігання якусь річ без права користування нею. Розповсюдженим був різновид цього договору – передавання на зберігання грошей банкірам (трапезитам), що повертали їх іншими монетами і сплачували відсотки власникам.

В афінському праві правопорушення, які завдавали шкоду особі чи майну (делікти), інколи тягнули за собою не кримінальні покарання, а штрафи на користь потерпілих. Штрафи нерідко у два рази перевищували своїми розмірами шкоду. Громадянин, майну якого неправомірними діями сторонньої особи було завдано шкоду (пожежа, затоплення водою поля, потрава худобою посівів тощо), мав підставу для подання спеціального позову. Відповідальність передбачалася навіть із настанням шкоди з вини дитини (відповідав їхній батько) або раба, який міг бути переданий потерпілому у вигляді компенсації за заподіяний збиток.

ШЛЮБНО-СІМЕЙНЕ ПРАВО. Шлюб в Афінах вважався обов'язком. Безшлюбність не давала можливості зайняти деякі державні посади – архонта-базилевса, стратегів та інших. Розрізнялися дві форми укладання шлюбу: 1) простий договір жениха з батьком або покровителем нареченої (купівля-продаж дружини); 2) укладання шлюбу перед посадовою особою або судом. Ця форма шлюбу застосовувалася за відсутності в батька синів-спадкоємців – в такому разі дівчина-спадкоємець виходила заміж за найближчого кровного родича, щоб земля та інше майно по спадку не потрапили до чужого роду, у випадку видачі заміж дівчини, дочки особи, яка стала її батьком; у випадку одруження усиновленого. Наречений платив батькові дівчини гедну, батько робив нареченому подарунок. Згоди дівчини на шлюб не питали, придане нареченій давали не завжди. Шлюбний вік для чоловіків був встановлений із 18 років, тобто з досягненням дієздатності і прийняттям у члени дему; для жінок – із 14 років. Законним вважався тільки шлюб між повноправними афінськими громадянами [3, с. 37].

Багатоженство не дозволялося. Після заміжжя дівчина переходила з-під опіки батька під опіку чоловіка, положення її в сім'ї було приниженим. Дружина повністю підпорядковувалася волі чоловіка, виходила з дому тільки в супроводі рабинець, коло її інтересів обмежувалося домашніми справами. Для чоловіка допускалося співжиття з рабинями, гетерами (жінками легкої поведінки).

Розлучення для чоловіка було вільним, для жінки – ускладненим. Чоловік міг розлучитися без жодних формальностей, відіславши колишню дружину батькам, і, якщо була провина дружини, придане їй не поверталось. Дружина для розлучення мусила звертатися з письмовою скаргою до архонта-епоніма. Припинення шлюбу також наступало у зв'язку зі смертю одного з подружжя, внаслідок позбавлення громадянських прав (атімія).

Придане було власністю дружини, воно переходило в спадок її дітям, чоловік ним лише управляв.

Влада батька над дітьми до Солона практично нічим не обмежувалася. Він міг продати сина в рабство, публічно його зректися. За законом після народження дитини протягом п'яти днів батько вирішував, чи це його дитина. Діти зобов'язані були коритися батькові, він міг позбавити сина спадщини за непокору. Навіть дорослі діти за невиконання своїх обов'язків перед батьками притягалися до відповідальності, але з часом батьківська влада стає слабкішою.

СПАДКОВЕ ПРАВО. Спочатку афінське право знало спадкування тільки за законом. Реформи Солона встановили спадкування згідно із заповітом. Згідно із законом спадкоємцями першої черги були сини, дочкам брати повинні були дати придане. Дочки могли отримати спадщину лише за відсутності сина вмерлого батька. Позашлюбні діти спадкоємцями не вважалися, за законом їм можна було виділити з батьківського майна по одній тисячі драхм [2, с. 45].

За відсутності в спадкодавця дітей спадок отримували бокові родичі.

Заповіт вважався дійсним, якщо заповідач був дієздатною і правоздатною особою, в здоровому глузді і не складав заповіт під фізичним та психічним примусом. Заповідати мав право лише той, у кого не було законних дітей чоловічої статі. Батько за відсутності синів заповідав сторонньому з тою умовою, щоб він одружився з його дочкою. Не могли заповідати усиновлені сини, жінки, неповнолітні; чиновники, що займали посади, пов'язані з фінансами держави, до затвердження їх службових звітів.

Заповіт укладався в усній або письмовій формі і в присутності свідків.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. Кримінальне право Афін порівняно із цивільним правом було менш розвинутим. У ньому зберігалися інститути та уявлення первіснообщинного, родового ладу. Вбивство розглядалося як справа родичів вбитого, а не держави. Вони могли домовитися з вбивцею про матеріальну компенсацію за вбитого. За відсутності найближчих родичів вбивця платив десяти членам тієї фратрії, до якої належав убитий. Родичі могли подати позов проти вбивці, але їх позов мав характер приватного обвинувачення, а не обвинувачення, що стосувалося інтересів держави. Ініціатива порушення кримінальної справи належала потерпілому або його родичам, іноді – будь-якому громадянину Афін. Вбивця міг уникнути покарання, добровільно відправившись у вигнання. Однак у разі повернення він вважався таким, що стоїть поза законом і міг бути вбитий безкарно.

Афінське право розрізняло злочини, які порушували інтереси суспільства в цілому (антидержавні), злочини проти порядку управління і проти особистих інтересів. Тому виникли два види карного обвинувачення – приватне звинувачення та публічне. До приватного звинувачення відносилися досить серйозні правопорушення, такі як вбивство, підпал, пограбування, отруєння, зґвалтування та інші. У приватному процесі винний переважно відшкодовував потерпілій стороні матеріальним способом, а в публічному ніс покарання аж до смертної кари включно. В обох випадках обвинувачення порушувалося і підтримувалося потерпілим. Однак у першому випадку обвинувач вимагав відшкодування збитків або штрафу, і лише в другому справа йшла, власне, про покарання винного [1, с. 27].

Довгий час під злочином розуміли будь-яку дію, яка викликала негативні наслідки. Допускали самосуд: на місці злочину можна було вбити нічного злодія. Вже Драконт у своїх законах розрізняє навмисне і ненавмисне вбивство.

Найбільш тяжкими вважалися державні злочини: зрада, спроба повалити існуючий лад, видача державної таємниці, внесення протизаконних пропозицій у Народне зібрання, обман народу, образа богів. Іноді поняття зрада і «обман народу» ототожнювалися, якщо виражалися в «нечесній» поведінці оратора на Народному зібранні; помилковий донос у справах про політичні злочини давав підставу притягнути донощика до суду по обвинуваченню в сикофантії. Образа богів, крадіжка майна з храму, блюзнірство (богохульство) вважалися державним злочином, тому що релігія в Афінах мала державний характер. За них карали смертною карою або вигнанням за межі держави з конфіскацією майна. До злочинів проти порядку управління відносилися зловживання владою, несумлінне виконання службових обов'язків, підробка грошових знаків. За це належала смертна кара з конфіскацією майна й викидом тіла злочинця за межі країни або позбавлення громадянських прав (атімія) злочинця і його родини.

Злочинами проти особи, крім вбивства, вважалися тілесні пошкодження, лайка, наклеп, образа. Навмисне нанесення ран каралося вигнанням за межі держави і конфіскацією майна.

Майнові злочини: крадіжка, підпал тощо. Покарання у випадку крадіжок залежало від того, чи був злодій захоплений на місці крадіжки, чи ні. Якщо злодій був впійманий на місці злочину, його можна було піддати ув'язненню, а нічного злодія в цьому випадку – навіть убити. Якщо ж злодієві вдавалося сховатися, а обвинувачення пред'являлося через деякий час після крадіжки, то злочин міг дати підставу для публічного обвинувачення, але лише тоді, коли крадіжка була здійснена на базарі або іншому громадському місці. В інших випадках пред'являвся приватний позов, що загрожував винному штрафом у розмірі не більше

подвійної вартості вкраденої речі. Кваліфікованою вважалася крадіжка з храму, предметів культу тощо; за неї передбачалася смертна кара.

Покарання залежало від об'єкту посягання. За тяжкі злочини (зрада, блюзнірство, навмисне вбивство) загрожуwała смертна кара. Винних скидали в провалля; застосовували отруту, пропонуючи злочинцю на вибір ще й меч або вірьовку; рабів вішали, вбивали, закидаючи камінням, розпинали на хрестах. Продажем у рабство каралися професійні розбійники і грабіжники, за неодноразово скоєні крадіжки також продавали в рабство.

У випадку скоєння злочину проти особи відшкодовувалися збитки та сплачувався штраф (у подвійному розмірі від збитку). Тілесні покарання застосовувалися тільки до рабів, відповідальність яких була більш суворішою, ніж у вільних. Найчастіше застосовувалося побиття батогами, до рабів і чужинців – відрубання рук і ніг, кастрація.

Висновки. Вивчення історії держави та права Стародавніх Афін – античної демократичної республіки з Народним зібранням (парламентом), на якому приймали закони всі вільні повноправні громадяни афінського суспільства; з призначенням посадових осіб на строк не більше одного року (здійснювати виконавчі функції) і звітуванням після закінчення цього строку перед парламентом, який або нагороджував, або карав, навіть до атимії (вигнання за межі держави) чиновника-злочинця, – дуже корисно для сучасного українського суспільства, яке будує демократичне, правове суспільство.

Список використаних джерел:

1. Крашеннінікова В.А., Жидков О.А. История государства и права зарубежных стран: учеб. : в 2 т. / В.А. Крашеннінікова, О.А. Жидков. – М. : НОРМА_ИНФРА, 2005. Т. 2. – 702 с.
2. А. Дж. Тойнби. Исследование истории. Что я пытался сделать / А. Дж. Тойнби // Современная буржуазная философия истории. – М., 1965. – 456 с.
3. Черниловский З.М. Всеобщая история государства и права / З.М. Черниловский. – М. : Юристъ, 1996. – 279 с.

ОЛІЙНИК А. Ю.,

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри господарського права
факультету підприємництва та права
(Київський національний університет
технологій та дизайну)

УДК 342.7

ГРОМАДЯНСЬКІ КОНСТИТУЦІЙНІ СВОБОДИ ОСОБИ У СФЕРІ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті досліджується поняття і види громадянських конституційних свобод людини і громадянина у сфері новітніх технологій. Аналізуються конкретні громадянські конституційні свободи. Пропонується авторське визначення громадянських конституційних свобод у сфері новітніх технологій. Пропонуються висновки і рекомендації.

Ключові слова: конституційні свободи, новітні технології, реалізація свобод у сфері новітніх технологій, види громадянських свобод у сфері новітніх технологій.

